

В. М. ЄДНАК*В'ячеслав Михайлович Єднак, прокурор прокуратури Індустріального району м. Дніпропетровська, здобувач Київського університету права НАН України*

ЧИ МОЖУТЬ БУТИ СУБ'ЄКТОМ ПОСТАНОВЛЕННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ НАРОДНІ ЗАСІДАТЕЛІ ТА ПРИСЯЖНІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Обов'язковим елементом будь-якого складу злочину є його суб'єкт, яким відповідно до чинного Кримінального кодексу України (*далі – КК України*) визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України). Зазначимо, що суб'єкт злочину є одним із ключових понять кримінального права. Вивченню та з'ясуванню суті ознак цього елемента складу злочину присвячували свої праці такі дореволюційні та радянські вчені, як М. С. Таганцев, О. Ф. Кістяківський, В. Д. Спасович, Н. С. Лейкіна, С. В. Бородин, Н. Ф. Кузнецова, Б. С. Утевський, Я. М. Брайнін, Р. І. Міхеєв, І. П. Лановенко, О. Я. Светлов, В. В. Устименко, Ш. С. Рашковська та інші), а також такі сучасні вчені-криміналісти, як П. П. Андрушко, В. І. Терентьев, О. М. Костенко, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, В. Г. Павлов та інші дослідники.

Питанням встановлення ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» (або аналогічного злочину, передбаченого відповідною статтею КК Російської Федерації), приділяли увагу такі науковці, як А. М. Бойко, А. В. Галахова, С. Є. Дідик, Н. Р. Ємеєва, Є. Осіпова, А. Ю. Карташов, Н. Д. Квасневська, В. І. Тютюгін, А. В. Щасний та інші вчені-криміналісти.

Однак на сьогоднішній день залишається питання про те, чи можуть бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, народні засідателі та присяжні. Це питання є особливо актуальним під час здійснення кримінального провадження, коли суд присяжних може вирішувати питання про винуватість чи невинуватість особи. На сьогодні в Україні в одному з районних судів м. Суми суд присяжних виніс перший в Україні виправдувальний вирок¹. В інших регіонах України кримінальне провадження також здійснюється судом присяжних. Зокрема, у Чернігівській області², у м. Львові³. За даними Державної судової адміністрації України з початку 2013 р. суд присяжних виніс вісім вироків⁴. Участь присяжних у кримінальному судочинстві є визнаною необхідністю, оскільки відповідно до ст. 5 Конституції України народ є єдиним джерелом влади України і здійснює свою владу безпосередньо через органи державної влади, однією з гілок якої є судова влада⁵.

У ст. 383 КПК України визначено, що кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил цього Кодексу з особливостями, передбаченими параграфом 2 гл. 30 суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. Усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім питання, передбаченого ч. 3 ст. 331 КПК України, судді і присяжні вирішують спільно.

Враховуючи відповідні положення нового КПК України, на сьогодні особливої актуальності набувають питання про можливість визнання суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України народних засідателів та присяжних.

Насамперед з'ясуємо загальні питання, які стосуються суб'єкта злочину.

Поняття загального суб'єкта злочину закріплене у ч. 1 ст. 18 КК України, в якому вміщена така сукупність ознак, що є обов'язковою для особи, яка вчинила будь-який злочин. Загальний суб'єкт злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: особа є фізичною; особа має бути осудною; особа досягнула встановленого у КК України віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Відсутність хоча б однієї із зазначених ознак унеможливує визнавати особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння суб'єктом злочину.

У КК України, крім загального суб'єкта злочину, виокремлюється спеціальний суб'єкт злочину (ч. 2 ст. 18 КК України), яким є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

У диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України чітко передбачений спеціальний суб'єкт постановлення завідомо неправосудного вироку – суддя (судді). У теорії кримінального права немає єдиної точки зору щодо того, чи можуть бути суб'єктом неправосуддя (у нашому випадку під час здійснення кримінального провадження) народні засідателі та присяжні.

Вчені-криміналісти притримуються двох точок зору. Так, А. М. Бойко, А. В. Галахова, Н. Р. Ємеєва, Є. Осіпова, А. Ю. Карташов вважають, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України (чи аналогічної ст. 305 КК Російської Федерації) можуть бути лише професійні судді⁶. Зокрема, Н. Р. Ємеєва вважає,

що присяжні та народні засідателі є представниками народу, що залучаються у встановленому законом порядку до здійснення правосуддя, однак, це є виконання ними не професійних, а громадських обов'язків. Кримінальна відповідальність присяжних може мати місце лише за умови, що вони за попередньою змовою винесли завідомо неправосудний вердикт⁷. Як вважає Є. Осипова, для винесення правосудних вироку, рішення та інших судових актів необхідні спеціальні знання у галузі матеріального та процесуального права, якими має володіти особа, яка здійснює відправлення правосуддя професійно⁸. З такого висловлювання науковця можна зробити висновок, що діяльність народних засідателів та присяжних з самого початку є неправосудною, оскільки вони не мають спеціальних знань у галузі матеріального та процесуального права.

Однак більшість науковців (зокрема, Н. Д. Квасневська, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко) мають іншу точку зору і тлумачать суб'єкта злочину, передбаченого ст. 375 КК України, більш широко, включаючи у нього не лише професійних суддів, а й народних засідателів та (або) присяжних⁹. Наприклад, на думку Н. Д. Квасневської, «при вирішенні всіх питань, пов'язаних з постановленням судового рішення, народні засідателі мають такі самі права, як і професійний суддя, і на час виконання обов'язків по здійсненню правосуддя на народних засідателів поширюються гарантії незалежності і недоторканності професійних суддів, тобто, народні засідателі, наділені повноваженнями вирішувати справу по суті, а отже є суб'єктами злочину, передбаченого ст. 375 КК України»¹⁰. Разом із цим, цей науковець не відносить присяжних до суб'єкта злочину, передбаченого ст. 375 КК України, оскільки «... нині в Україні інститут присяжних не лише не сформовано, а тривають дискусії щодо доцільності його запровадження»¹¹.

Для того, щоб розібратися в означеному вище питанні, доцільно проаналізувати законодавство, яке встановлює порядок кримінального провадження у суді присяжних.

У ст. 127 Конституції України передбачається, що у визначених законом випадках правосуддя також здійснюють народні засідателі та присяжні. Відповідно до сучасного українського законодавства народними засідателями є громадяни України, які у випадках, визначених процесуальним законом, вирішують у складі суду справи разом із професійними суддями, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Народні засідателі, присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді (ст. 57 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»)¹².

Чинний КПК України у ст. 31 визначає випадки складу суду у кримінальних провадженнях. Участь у ньому присяжних засідателів (здійснення кримінального провадження судом присяжних) допускається у випадках:

- кримінального провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі (два професійних судді та троє присяжних – за клопотанням обвинуваченого);
- кримінального провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі (два професійних судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років та троє присяжних – за клопотанням обвинуваченого).

Окрім цього, п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України, визначаючи поняття «суддя», вказує, що суддею є також присяжний.

Натомість у чинному КПК України практично не згадуються народні засідателі. Лише у п. 7 ч. 2 ст. 65 вказується, що народні засідателі, як і професійні судді та присяжні, не можуть бути допитані як свідки про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали.

Згідно з Рекомендацією № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленою Комітетом Міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 р., зазначається, що положення цієї рекомендації застосовується щодо кожної особи, яка здійснює судочинство; до кола цих осіб належать ті, на кого покладено вирішення питань конституційного, кримінального, цивільного, комерційного та адміністративного права. Викладені у цій рекомендації принципи застосовуються також щодо громадських суддів (непрофесіоналів) та до інших осіб, що здійснюють судочинство, якщо тільки з контексту не стає очевидним, що ці принципи застосовуються виключно до суддів-професіоналів, як це виявляється у випадках, коли йдеться про оплату та професійну суддівську кар'єру¹³.

У Монреальській універсальній декларації про незалежність правосуддя (Перша світова конференція з незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 року) регламентується, що положення цієї декларації, зокрема щодо відповідальності суддів, «... застосовуються і до інших осіб, які виконують суддівські функції, включаючи арбітрів (третейських суддів) і державних прокурорів, за винятком випадків, коли посилання на контекст цих положень робить їх невідповідними і такими, що не можуть бути застосовані» (п. 41)¹⁴. Схожі положення передбачені в Пояснювальній записці до Європейської хартії про Закон «Про статус суддів» (Модельний кодекс) (Рада Європи, Лісабон, 8–10 липня 1998 року)¹⁵.

На сьогодні у чинному КПК України фактично передбачається участь у кримінальному провадженні лише присяжних. У ньому міститься § 2 «Провадження в суді присяжних» глави 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції». У ній детально регламентовано процедуру виклику присяжних, їх права та обов'язки, відбір присяжних у суді, приведення їх до присяги, усунення присяжного, порядок наради і головування в суді присяжних. Слушною є пропозиція С. Є. Дідика, який під час чинності попереднього КПК

України писав, що «...детально про відповідальність присяжних в Україні можна буде говорити лише після законодавчої регламентації процесуальної діяльності суду присяжних. На нашу думку, після введення суду присяжних в Україні присяжні повинні притягуватися до кримінальної відповідальності за винесення завідомо неправосудного акта. Відповідно до ст. 375 КК України потрібно буде внести зміни, зазначивши у її змісті присяжних, а також акт, який вони будуть виносити, здійснюючи правосуддя (наприклад, вердикт)»¹⁶.

Враховуючи те, що кримінальне процесуальне законодавство України не регламентує діяльності народних засідателів, вони, на нашу думку, не можуть бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України.

Досить цікавим у цьому сенсі є законодавче регулювання цього питання у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві РФ. Згідно зі ст. 345 КПК Російської Федерації колегія присяжних засідателів у кількості дванадцяти осіб одногосно або шляхом голосування більшістю голосів виносить вердикт: 1) про винуватість або невинуватість особи; 2) про пом'якшувальність. При цьому ч. 1 ст. 348 КПК Російської Федерації визначає, що виправдувальний вердикт обов'язковий для головуючого в засіданні судді, а тому він не повинен притягатися до відповідальності за неправосудний вирок, який постановлений на основі такого вердикту. Обвинувальний вердикт, який також є обов'язковим для головуючого судді, але не перешкоджає постановленню у визначених випадках виправдувального вироку чи винесенні ухвали про розпуск колегії присяжних засідателів (ч.ч. 4, 5 ст. 378 КПК Російської Федерації). За постановлення безпідставно виправдувального вироку суддя повинен підлягати відповідальності за ст. 305 КК Російської Федерації¹⁷.

Проаналізувавши формулювання складів злочинів, передбачених у розділі XVIII «Злочини проти правосуддя», можна зробити висновок, що в окремих статтях законодавець розмежовує суддю, народного засідателя та присяжного, перераховуючи відповідні терміни як однорідні члени речення у диспозиціях відповідних статей (наприклад, ст. 377 КК України «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного», ст. 378 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного», ст. 379 КК України «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»). У той час, як в окремих статтях цього розділу (у т.ч. і в диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України) йдеться лише про суддю (суддів) як спеціального суб'єкта злочину.

Як ми вже зазначали вище, у п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України присяжний віднесений законодавцем до суддів. Однак цього не зроблено у КК України. Враховуючи те, що в інших статтях Особливої частини КК України законодавець окремо виділяє суддів, народних засідателів та присяжних, то можна зробити висновок, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України може бути лише професійний суддя. Звісно, таке тлумачення не узгоджується з легальним визначенням поняття «суддя» у КПК України. Однак визначення галузевого законодавства не можуть бути беззастережно запозичені для встановлення ознак складів злочинів. Тому для уникнення різноманітних непорозумінь та для приведення у відповідність диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України з положеннями КПК України, у ній потрібно вказати на присяжних як спеціальних суб'єктів злочину (принаймні під час здійснення кримінального провадження).

Ми повністю підтримуємо висловлену точку зору про те, що перелік суб'єктів злочину, передбаченого ст. 375 КК України, повинен бути розширений (принаймні вказівкою на присяжних). З аналізу положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та КПК України можна запропонувати такі ознаки присяжних: 1) наявність громадянства України; 2) досягнення тридцятирічного віку; 3) постійне проживання на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду; 4) відсутність ознак, які унеможливають включення до списку присяжних; 5) включення до списку присяжних; 6) відсутність випадків, за наявності яких особа увільняється від виконання обов'язків присяжного головою відповідного суду; 7) залучення до виконання обов'язків присяжного у суді; 8) проходження процедури відбору у суді та складення присяги.

Отже, з урахуванням викладеного вище вважаємо, що суб'єктом постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку можуть бути лише професійні судді. Однак на сьогодні нарізла потреба доповнення суб'єктів злочину, передбаченого ст. 375 КК України, присяжними. На підставі чинного законодавства України виділені ті ознаки, які характеризують присяжних.

¹ Перший виправдувальний вирок суду оскаржать: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firstua.com/uk/news/1tv/2013/11/01/48270> – Заголовок з екрана.

² Суд присяжних вынес пожизненный приговор в весьма сомнительном деле: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/sud-prisyazhnyh-vynes-pozhiznennyu-prigovor-v-vesma-somnitelnom-dele-330632.html> – Заголовок з екрана.

³ У Львові розпочався перший в історії України суд присяжних: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/569126-u-lvovi-rozpochavsya-pershiy-v-istoriji-ukrajini-sud-prisyajnih.html> – Заголовок з екрана.

⁴ За півроку суди присяжних розглянули 8 справ // Закон і бізнес. – 2013. – 13 серпня.

⁵ Репешко П. І. До питання реалізації принципу участі народу у здійсненні правосуддя / П. І. Репешко // Судова реформа в Україні. Проблеми і перспективи: матеріали наук.-практ. конф. 18–19 квітня 2002 року. – К., Х.: Юрінком Інтер, 2002. – 119 с.

⁶ Емеева Н. Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов: дисс... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н. Р. Емеева. – М., 2006. – С. 74; Карташов А. Ю. Уголовная ответственность за вынесение заведомо неправосудных приговора, решения или иного судебного акта: дисс. ... канд. юрид. наук / А. Ю. Карташов. – Ставрополь, 2004. – С. 17; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2009. – С. 1027;

Осипова Е. Народные, арбитражные и присяжные заседатели как субъекты уголовной ответственности за неправоудие / Е. Осипова // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 70.

⁷ Емеева Н. Р. Там само. – С. 74–75.

⁸ Осипова Е. Там само. – С. 70.

⁹ Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Н. Д. Квасневська. – К., 2009. – С. 104; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 1029; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С. В. Фесенка]. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Дакор, 2008. – С. 454.

¹⁰ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні: [монографія] / Н. Д. Квасневська. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 103.

¹¹ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні: [монографія] / Н. Д. Квасневська. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 103.

¹² Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, / № 41–42; № 43; № 44–45, стор. 1468. – Ст. 529.

¹³ Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_323.html – Заголовок з екрана.

¹⁴ Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (Перша світова конференція з незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 року) // Міжнародні стандарти незалежності суддів: [збірка документів]. – К.: Поліграф-Експрес, 2008. – С. 43.

¹⁵ Пояснювальна записка до Європейської хартії про Закон «Про статус суддів» (Модельний кодекс) (Рада Європи, Лісабон, 8–10 липня 1998 року) // Міжнародні стандарти незалежності суддів: [Збірка документів]. – К.: Поліграф-Експрес, 2008. – С. 112.

¹⁶ Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С. Є. Дідик. – К., 2009. – С. 100.

¹⁷ Уголовное право. Особенная часть: Учебник. Издание второе исправленное и дополненное / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, А. И. Рарога, А. И. Чучаева. – М.: ЮФ «КОНТРАКТ», ИНФРА – М., 2008. – С. 67.

Резюме

Єднак В. М. Чи можуть бути суб'єктом постановлення завідомо неправосудного вироку народні засідателі та присяжні: до постановки проблеми.

У статті розглядаються проблеми визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 375 КК України «Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». Констатовано, що з урахуванням прямої вказівки у диспозиції ч. 1 цієї статті суб'єктом цього злочину виступають лише професійні судді. Однак доведено, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, доцільно визнавати і присяжних. Адже КПК України відносить присяжних до суддів. Тому для уникнення різноманітних непорозумінь та для приведення у відповідність диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України з положеннями КПК України, у ній потрібно вказати на присяжних як спеціальних суб'єктів злочину. На підставі аналізу регулятивного законодавства України запропоновано спеціальні ознаки цього суб'єкта злочину.

Ключові слова: професійний суддя, присяжні, народні засідателі, неправосуддя, неправосудний вирок, постановлення.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы определения субъекта преступления, предусмотренного ст. 375 УК Украины «Постановление судьей (судьями) заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления». Констатируется, что с учетом прямого указания в диспозиции ч. 1 этой статьи субъектом преступления выступают только профессиональные судьи. Доказано, что субъектом преступления, предусмотренного ст. 375 УК Украины, целесообразно признавать и присяжных. Ведь КПК Украины относит присяжных к судьям. Поэтому во избежание различных недоразумений и для приведения в соответствие диспозиции ч. 1 ст. 375 УК Украины с положениями УПК Украины, в ней нужно указать на присяжных как на специальных субъектов преступления. На основании анализа регулятивного законодательства Украины предложены специальные признаки этого субъекта преступления.

Ключевые слова: профессиональный судья, присяжные, народные заседатели, неправоудие, неправосудный приговор, постановление.

Summary

The article deals with the problem of identifying the perpetrator under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine «by a judge (or judges) knowingly unjust verdict, decision, ruling or order». Ascertained that, given the direct order of disposition of Part 1 of this article the subject of this crime are the only judges. However, it is proved that the offender under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine should recognize and jury. It carries Criminal Procedural Code of Ukraine jurors to judges. Therefore, to avoid various misunderstandings and to comply disposition of Part 1 of Art. 375 Criminal Code of Ukraine with the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine, it should point to the jury as a special criminal offenders. Based on the analysis of the regulatory legislation of Ukraine proposed special characteristics of the perpetrator.

Key words: professional judge, jury, people's assessors, injustice, unfair sentence; delivery.

Отримано 18.09.2013